

ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΟΓΟ ΣΤΟ ΥΦΟΣ

Μια αναζήτηση της έννοιας του ύφους μᾶς οδηγεί ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου. Μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ λόγου, σὲ γνωρίσματα βασικὰ ποὺ συνιστοῦν τὴ φύση του, ὑπάρχουν οἱ ἀφετηρίες τοῦ ὕφους, οἱ δυνατότητες δηλαδή ποὺ μετατρέπουν —ὕπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις— τὸ λόγο σὲ ὕφος.

Ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση ἀπὸ τὸ πρῶτο φανέρωμά της ζητάει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς σιωπῆς καὶ νὰ ἐκφράσει μὲ τὸ λόγο τὸν ἄγνωστο κόσμο ποὺ τὴν περιβάλλει μὲ ὅλη τὴν ἀπειλητικὴ του μυστικότητα. Γιὰ νὰ γνωρίσει αὐτὸν τὸν κόσμο καὶ νὰ τὸν κατακτήσει, πλάθει ὁ ἄνθρωπος ἓνα κόσμο ζυμωμένο μὲ τὴ δική του πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ συμμετοχὴ, δημιουργεῖ μορφές πνευματικὲς ποὺ συμβολίζουν τὴ δική του ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα. Ἔργο τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ ἀπὸ τὰ ὀλόπρωτα ἡ γλῶσσα, εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ παρουσία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέσα στὸν κόσμο. Ἡ συμβολὴ τῆς στὴν οἰκοδόμησιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου εἶναι πρωταρχικὴ γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχεγονὴ ἀνθρώπινη φωνή — ἓνα τεράστιο ἐπιφώνημα ὅπως ὑποθέτομε — ἐκφράζει τὶς πρῶτες συγκινησιακὲς ἀντιδράσεις τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ μυστικὴ ζῶσα οὐσία ποὺ τὸν περιβάλλει. Αὐτὰ τὰ στοιχειακὰ ἀνθρώπινα φωνήματα, ποὺ ἀρχικὰ ἐπεσήμανε ὁ Δημόκριτος («τῆς φωνῆς δ' ἀσήμου καὶ συγκεχυμένης οὐσης», Διοδ. 18, 3 b 5), πρὶν προχωρήσει στὰ ἐπιχειρήματά του γιὰ τὰ «ὀνόματα», ἔχουν τὴ ρίζαν τους σὲ ἓνα ἐνστικτο θεμελιακό, μιὰ βιολογικὴ ἀρχὴ κοινὴ γιὰ ὅλον τὸν ζωικὸν κόσμον. Μὲ τὴ φυσικὴ τούτῃ πηγὴ τῆς γλώσσας, τὴ συγκινησιακὴ, πολλοὶ εἶναι οἱ στοχαστὲς ποὺ ἀσχολήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον κόσμον ὡς τὰ νεώτερα καὶ νεώτατα χρόνια.

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τούτῃ συγκινησιακὴ του φύτρα, προχώρησε σὲ λεκτικὲς μορφές, ὅπου διαφαίνεται ἡ νοητικὴ λειτουργία, ἐνῶ καμία ἔρευνα δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οἱ φωνητικὲς ἀντιδράσεις τῶν ζώων ξεπέρασαν τὸ ἀρχικὸ στάδιο τῶν ἐνστικτωδῶν φωνῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου παρουσιάζει οὐσιαστικὴ διαφορὰ, ὅχι ποσοτικὴ ἀλλὰ ποιοτικὴ, σὲ σύγκρισιν μὲ τὰ ἐκφραστικὰ μέσα τῶν ἄλλων ἔμβιων ὄντων, ἀκόμη καὶ τῶν συγγενέστερων στὸν ἄνθρωπον. Ἡ μετάβασις τῆς γλώσσας σὲ λογικὰ ἐξελιγμένες μορφές δὲν θὰ ἦταν νοητὴ ἂν δὲν θεωρήσομε ὅτι ἡ νοητικὴ λειτουργία ἐνυπάρχει σπερματικὰ στὴν ἀνθρώπινη

γλώσσα και αναπτύχθηκε βαθμιαία από το αρχικό τουτο λογικό σπέρμα. Ωστόσο, ακόμη και όταν ο λόγος έφθασε να εκφράζει τον επιστημονικό και το φιλοσοφικό συλλογισμό, δεν αποχωρίζεται τη συγκινησιακή του φύτρα. Ένα μεγάλο μέρος του ανθρώπινου λόγου άρδεύεται από την ανεξάντλητη τούτη πηγή της γλώσσας, τη συγκινησιακή. Η λογική γλώσσα μόνη της δεν μπορεί να εκφράσει τον πλούτο και την ποικιλομορφία της πολιτισμικής ζωής του ανθρώπου, έχει ανάγκη και από τη συγκινησιακή της ρίζα· και τουτο δεν ισχύει μόνον για την Ποίηση ή τη Ρητορική αλλά και για τον επιστημονικό λόγο. Προκειμένου να περιγραφούν τα φυσικά φαινόμενα, κορυφαίος επιστήμων της εποχής μας παρατηρεί: «δεν γνωρίζουμε με πόσην ευρύτητα μπορεί να ταιριάζει ή μαθηματική γλώσσα με τα φαινόμενα· ή επιστήμη πρέπει να βασίζεται και επί της συνήθους γλώσσας, διότι αυτή είναι ή μόνη γλώσσα δια της οποίας είμαστε βέβαιοι ότι μπορούμε να συλλάβουμε τα φαινόμενα»¹.

Ο ανθρώπινος λόγος είναι απείκασμα της ανθρώπινης συνείδησης στην συνολικότητά της, διττή είναι έπομένως ή φύση του, συγκινησιακή και λογική μαζί. Το θεμελιακό τουτο γνώρισμα της γλώσσας, ή συνύπαρξη του συγκινησιακού και λογικού στοιχείου, επιτρέπει μιάν ανεξάντλητη ποικιλία συγκερασμού των δύο στοιχείων, ανάλογα με το είδος του λόγου αλλά και την ψυχοπνευματική ιδιαιτερότητα των ατόμων που τον χρησιμοποιούν. Αυτή λοιπόν ή δυνατότητα εκφραστικής διαφοροποίησης του λόγου μπορεί να αποτελέσει μιάν άφετηρία του ύφους.

Μια άλλη άφετηρία του ύφους έχει επίσης τις ρίζες της στη γλώσσα και στη δυναμική της αλληλεξάρτηση με τη σκέψη. Από την εποχή των προσωκρατικών ως σήμερα ή σχέση ανάμεσα στη σκέψη και τη γλώσσα υπήρξε ένα πρόβλημα καίριο για τον ανθρώπινο στοχασμό. Η φιλοσοφία όλων των εποχών καθώς και ή ψυχολογία, ή γλωσσολογία και άλλοι επιστημονικοί κλάδοι δοκίμασαν να το φωτίσουν από ποικίλες όπτικές γωνίες. Όταν ο άνθρωπος απομακρύνεται από τη μαγική δύναμη των λέξεων, αναγνωρίζει τις δυνατότητες του δικού του πνεύματος πάνω στη γλώσσα. Οί λέξεις γίνονται αντικείμενα μιās πνευματικής πραγματικότητας και ταυτόχρονα αντικατοπτρίζουν αυτή την πραγματικότητα. Η πνευματική και ή γλωσσική εξέλιξη είναι αλληλένδετες στην ιστορία του πνεύματος. Την παράλληλη πορεία τους παρακολουθούμε στον αρχαίο έλληνικό λόγο. «Οί Έλληνες», όπως λέει ο Bruno Snell, «ανέπτυξαν μιā σταθερή μέθοδο σκέ-

1. Werner HEISENBERG, 'Ο φυσικός κόσμος και ή δομή της ύλης στον τόμο *Η συνάντησις των Αθηνών*, Αθήνα 1964, σσ. 110-111.

ψης εξελίσσοντας με συνέπεια τὰ λογικὰ σπέρματα τῆς γλώσσας τους για ἕναν ὀρισμένο σκοπὸ καὶ ἔτσι ἔθεσαν τὸν θεμέλιο λίθο ὃχι μόνον τῆς δικῆς τους ἀλλὰ καὶ τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης»². Ἡ Ἑλληνικὴ γλώσσα ἐκφράζει τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς σκέψης μετὰ τὴ βαθμιαία ἀνάπτυξη τῶν γλωσσικῶν της στοιχείων ὅπως π.χ.: μετὰ τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο, τὶς προθέσεις, τοὺς συνδέσμους, τὰ ἐπιρρήματα κ.λπ. Ὁ Ἡράκλειτος κάνει χρῆση τοῦ ὀριστικοῦ ἄρθρου για νὰ δηλώσει μιὰν ἀφηρημένη ἔννοια διαχωρίζοντάς την ἀπὸ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα π.χ. «τὸν λόγον», «τὸ φρονεῖν» κ.λπ. Καὶ στὸν Παρμενίδη ἡ νέα διάσταση ποὺ κατακτάει ὁ στοχασμὸς ἐκφράζεται στὴ γλώσσα του: ἡ ἔννοια τοῦ «εἶναι» δηλώνεται για πρώτη φορὰ στὸν ἐνικό: «τὸ ὄν», ἀντὶ για «τὰ ὄντα» τῶν φιλοσόφων τῆς Ἰωνίας· χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ χρῆση τῶν συνδέσμων καὶ ἐπιρρημάτων μετὰ τὰ ὁποῖα συνδέει τὶς προτάσεις του για νὰ ὑποδηλώσει τὴν «αὐστηρὴ λογικὴ πορεία τῶν σκέψεών του»³.

Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν λέξεων μετὰ τὰ νοήματά τους ἀνιχνεύει ὁ Πλάτων βῆμα πρὸς βῆμα στοὺς διαλόγους του. Στὸν *Κρατύλο* «τὸ περὶ τῶν ὀνομάτων μάθημα» μένει ἀνοικτὸ ὡς τὸ τέλος: «ἐς αὖθις τοίνυν με, ὦ ἑταῖρε, διδάξεις» καταλήγει ἡ γοητευτικὴ κόντασμαχία Κρατύλου καὶ Ἑρμογένη. Ἡ διαλεκτικὴ ἰχνηλασία τοῦ φιλοσόφου για τὸ μεγάλο τοῦτο θέμα προχωρεῖ μετὰ τὸν *Θεαίτητο* καὶ τὸν *Σοφιστή* σὲ μιὰ λογικὴ θεμελίωση τῆς σχέσης τῶν λέξεων μετὰ τὸ νόημά τους για νὰ καταλήξει στὴν 7η *Ἐπιστολὴ* σὲ ἕνα ἐκ βαθέων ἀπολογισμὸ τῆς προσωπικῆς του πείρας μετὰ τὴ γλώσσα. Ὁ Πλάτων φθάνει ἐδῶ σὲ μιὰν ἀποφασιστικὴ διάκριση: τὰ ὀνόματα εἶναι μόνον τὸ ἀρχικὸ βῆμα τῆς γνώσης, βρίσκονται ἐντεῦθεν τῶν νοημάτων ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τῆς γλώσσας («διὰ τὸ ἀσθενὲς τῶν λόγων»).

Ἡ ἀνάγκη για διευκρίνηση τῶν γλωσσικῶν ὄρων (τὸ Σωκρατικὸν «τί ἐστίν») πραγματώνεται μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴ δική του ἀνάλυση τῶν σημασιῶν τοῦ «εἶναι» (*Μετὰ τὰ Φυσικά*). «Εἶναι συνήθεια τοῦ Ἀριστοτέλους», λέει ὁ Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, «ὅταν πρόκειται ν' ἀπαντήση σὲ ἕνα φιλοσοφικὸ ἐρώτημα, νὰ προτάσῃ μιὰν ἀνάλυση τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων ποὺ χρησιμοποιεῖ, δηλαδὴ νὰ ἐρμηνεύῃ τὴ σημασία τῶν λέξεων. Ἡ λέξη “εἶναι” ἔχει περισσότερες σημασίες. Ὁ διαχωρισμὸς τῶν διαφόρων σημασιῶν τοῦ ὄρου ἔχει βασικὴ σημασία για τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος ἀναλυτικὸς τῆς γλώσσας»⁴.

2. Bruno SNELL, *Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ πνεύματος. Ἑλληνικὲς ρίζες τῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψης*, (μετ. Δανιὴλ Ἰακώβ) ἐκδ. Μορφ. Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1981, σ. 294.

3. Bruno SNELL (μετ. Δ. Ἰακώβ), *ἐνθ. ἀνωτ.* σσ. 321-322.

4. Ἰωάννου Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ: *Εἰσαγωγή στὴν Φιλοσοφία*, τ. Δ', Ἀθῆναι 1975, σ. 177.

Ἡ ἐποχή μας εἶδε τὸ πρόβλημα γλώσσας καὶ σκέψης ἀπὸ μία διαφορετικὴ ὀπτικὴ γωνία. Ἐτόνισε τὴ δύναμη τῆς γλώσσας καὶ τὴν κυριαρχία ποὺ ἀσκεῖ πάνω στὴ σκέψη. Ἡ δύναμη αὐτὴ εἶχε βέβαια ἐπισημανθεῖ καὶ σὲ παλαιότερες καὶ παλαιότατες ἐποχές, ἀπὸ τὸν Γοργία ὡς τὸν Γαλλικὸ Διαφωτισμὸ καὶ τὸν Ἀγγλικὸ Ἐμπειρισμό. Ὁ ἐξονυχιστικὸς ἐξ ἄλλου ἑλεγχος τῆς γλώσσας, ποὺ πρότειναν ὀρισμένοι σύγχρονοι φιλόσοφοι (ὅπως π.χ. ὁ Wittgenstein τοῦ Tractatus), σκοπὸ εἶχε νὰ περιορίσει τὰ ὅρια τῆς γνώσης μέσα στὰ περιορισμένα ὅρια τῆς γλώσσας· τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὡστόσο μετατρέπονται ἔτσι σὲ γλωσσικὰ ὡς τὴν πλήρη ἀναίρεσή τους.

Ἡ σύγχρονη γλωσσικὴ ἔρευνα ἔδωσε μιὰ νέα διάσταση στὸ θέμα μὲ δύο θεωρίες τῆς δομικῆς σημασιολογίας, τὴ θεωρία τῶν «λεξιλογικῶν πεδίων» τοῦ J. Trier καὶ τὴ λεγομένη “Sapir-Whorf ὑπόθεση». Ἡ θεωρία τῶν «λεξιλογικῶν πεδίων» (“lexical fields”) τοῦ Trier δέχεται ὅτι κάθε λέξη ἀποκτᾷ τὴ σημασιολογικὴ τῆς ὑπόσταση σ’ ἓνα σύνολο συγγενῶν σημασιολογικῶν λέξεων. Μέσα στὰ σημασιολογικὰ αὐτὰ σύνολα ἀποκρυσταλλώνονται πολιτισμικὲς παραδοχὲς καὶ ἀξιολογήσεις, ποὺ ἡ γλώσσα μεταφέρει ἀπὸ τὴ μιὰ γενιὰ στὴν ἄλλη καὶ τὶς συντηρεῖ ἀκόμη καὶ ὅταν ἔχουν ξεπεραστεῖ ἀπὸ τὸ χρόνο. Αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση τῆς γλώσσας, ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητὴ ὅταν πρόκειται γιὰ ἐννοιολογικὲς σφαῖρες ἀφηρημένων ὀραίων, εἶναι δεσμευτικὴ γιὰ τὴ σκέψη καὶ προκαλεῖ, κατὰ τὸν Trier, τὴν ἐξάρτηση τῆς σκέψης ἀπὸ τὴ γλώσσα. Οἱ δύο Ἀμερικανοὶ γλωσσολόγοι E. Sapir καὶ B. Lee Whorf ἀποδίδουν τὴν ἐπίδραση τῆς γλώσσας στὴ συντακτικὴ τῆς δομὴ. Τὸ «δομικὸ πνεῦμα» τῆς γλώσσας, πιστεῖται ὁ Sapir, σχηματίζει ἓνα γλωσσικὸ πλαίσιο ποὺ προκαθορίζει τὴ σκέψη, τὴν ἀντίληψη καὶ τὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία. «Τὰ ἀνθρώπινα πλάσματα βρίσκονται στὴ διάθεση τῆς γλώσσας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἐκφραστικὸ μέσο τῆς κοινωνίας τους»⁵. Καὶ ὁ Whorf, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι «κάθε γλώσσα κρύβει μιὰ μεταφυσικὴ ποὺ προδικάζει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ὅλη πνευματικὴ θεώρηση τῶν ἀτόμων ποὺ τὴν μιλοῦν», ὁδηγεῖται στὴ διατύπωση μιᾶς νέας ἀρχῆς γλωσσικῆς σχετικότητας. Ἡ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ ἀκόμη καὶ οἱ ἀσυνείδητες προσωπικὲς ἀντιδράσεις του προκαθορίζονται ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ κοινότητα ποὺ ἀνήκει καί, ὅπως λέει, «ἡ γλώσσα περιορίζει τὴν ἐλεύθερη διαμόρφωση τῆς σκέψης καὶ δυσχεραίνει τὴν ἐξέλιξή της μὲ τρόπο ἀπολυταρχικό»⁶.

5. E. SAPIR, *Language. An introduction to the study of speech*, N. York 1949², σ. 209.

6. Benjamin Lee WHORF, *The relation of habitual thought and behaviour to language*, στὴν ἑκδ. S. Hayakawa: *Language, Meaning and maturity*, N. York 1954, σ. 248.

“Όμως αὐτὴ ἡ δεσμευτικὴ παντοδυναμία τῆς γλώσσας ἀνατρέπεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος. “Όσο καὶ ἂν τὸ ἐννοιολογικὸ καὶ τὸ δομικὸ πλαίσιο κάθε γλώσσας ἐπηρεάζει τὴ σκέψη αὐτῶν ποὺ τὴ μιλοῦν, δὲν μποροῦμε νὰ τὸ θεωρήσομε φράγμα ἀπαραβίαστο γιὰ τὴ σκέψη. Ἡ δύναμη τῆς γλώσσας ὅπως καὶ ἡ ἀδυναμία της νὰ καλύψει μὲ ἐπάρκεια τὴ σκέψη ἀποτελοῦν ἀπεναντίας μιὰ πρόκληση γιὰ τὴ δημιουργικὴ δωρεὰ τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερβεῖ τὰ πνευματικά του ὅρια καὶ νὰ ἐγγράψει στὴν πνευματικὴ του ἐξέλιξη μιὰ νέα πραγματικότητα ἐκφρασμένη μὲ ἓνα καινούργιο λόγο. Αὐτὴ ἡ ἀέναα ζωντανὴ σχέση γλώσσας καὶ σκέψης μὲ τὴν ἀπεριόριστη διαλεκτικὴ της δυναμικὴ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μιὰν ἀκόμη ἀφετηρία τοῦ ὕφους.

Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΡΙΣΤΟΦΕΛΛΗ
(Ἀθήνα)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Human language in all its achievements is a sensuous and an intellectual form of expression. Even in highly developed languages, there is a language of emotions side by side with conceptual language. Reason alone is a very inadequate mean to express human culture in all its richness. This inherent feature of language becomes a starting point for style: the two sources of language —emotional and conceptual— have an unlimited variety in their connection, which serves the variation and originality of linguistic forms.

The interrelation of language and thought is another fundamental characteristic of language, which may also be a starting point for style. From early Greek thought the relation between language and thought was a crucial problem. Plato complained of the inadequacy of language, since for him the words are only the first step of knowledge. In recent centuries the problem was approached from another angle. Linguists and philosophers of our times emphasized the decisive influence that language has upon thought — although this idea is not so modern.

Anyway one must bear in mind that language and thought are interdependent and constantly stimulate, activate and influence each other; in their

ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΟΓΟ ΣΤΟ ΥΦΟΣ

parallel development the inadequacies of language as much as its power upon thought is a challenge for man’s creativity to go beyond his mental powers and build up a new spiritual reality expressed in new linguistic forms.

M. STATHOPOULOU-CHRISTOFELLI

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

